

125 ГОДИНИ УНИВЕРСИТЕТСКА ФИЛОСОФИЯ

25-28.10. 2017

Проф. дфн Сергей Герджиков

ТЕОРИИ ОТВЪД ДЕЛЕНИЕТО ПРИРОДА-КУЛТУРА

Резюме

В доклада се аргументира, че формалната структура на група теории, интересни и ефективни в описването и обясняването на феномени в природата и културата съвпада и това ги прави не само съвместими, но и еквивалентни, и така елиминиращи опозицията природа – култура. Това са: историческата динамика, динамиката на културните системи, популационната динамика и неравновесна динамика.

Структурата на теориите е свободна от вътрешни дефиниции на елементите, следователно не реферира „същности“, и не прави разлика между „сфери на реалността“, а подрежда данни чрез релации.

Човешките общества и културите, създавани от тях, в своите структури са отвъд дихотомии като „материално-духовно“ и „природа-култура“. Група теории, релевантни и интересни за структури и динамики на големи множества единици, са отвъд делението „материално-духовно“ и „природа-култура“. Те могат да се преобразуват свободно и преминават една в друга без да се поставят метафизически въпроси за „онтологични същности“ и „нива на реалността“. Интересно е, че така се постигат научни описания и обяснения, които избягват проблемите на „редукционизма“ и в частност проблемите на познанието на човека в „биологичната“ и „културната“ антропология.

Матричното разбиране на теориите преодолява и делението *science-humanities* и отваря пътя към *единна картина на човешките форми* на социален живот в тяхната реална пространство-времева наличност.

В доклада се разработват конкретни примери за теоретични модели в това направление, приложими в дискуссионните сфери на „археологическите данни, факти и обяснения“.

Ключови думи: наука, sciences, humanities, природа, култура, антропология, археология, история

Делението „природа – култура“ и идеологиите

Делението „природа–култура“, развито във философията и науката в последните два века, е фундаментална диспозиция, залегнала в основите на голямото разделение между науки за природата и науки за духа, между наука и хуманитаристика. То е развито до степен на несъвместимост на две култури, два начина на философстване и две идеологии. Оказва се обаче, че то е напълно непознато или съвсем бледо в рамките на други цивилизации като далекоизточната, древната египетска цивилизация, американската доколумбова цивилизация и много други малки и големи култури. То е третирано като емпиричен въпрос на данни, описания и обяснения, които съвсем не са несъвместими в рамките на научното изследване. Антропологията неизбежно ползва и обработва данни както за човешкото тяло и популации, така и за човешките артефакти и култури. В културната антропология е признат постулат за постоянството на човешката природа като предпоставка за културите.

Противопоставянето на хуманитарната философия срещу научните изследвания на човека и културата като редукионизъм е в този контекст архаично и не само научно безплодно, но и вредно – то не само игнорира, но и заклеймява постижения, които осмислят огромни масиви данни, допринасят за здравето (физическо и ментално) и живота на хората на планетата в единство с цялата биосфера и в глобалната цивилизация, която има да решава глобални проблеми. Това става без фаворизирането на една позиция: западния центризм или евроцентризма.

В доклада се разработва една структурна теза за теории за човека и по-точно за културите от далечното минало преди писменостите: археологията като праистория. Показано е как едни и същи по структура и динамика системи са налице в историята, културната антропология, биологичната антропология, популационната динамика и статистическата динамика. Тук не са релевантни всякакви въпроси относно „природата“, „същността“, „субстанцията“ от типа: „като какво е животно, човек, природа, култура, дух“ – напълно спекулативни конструкции без определена връзка с данни.

Ако човешките общества и тяхната история са добре описуеми и обясними с теории и модели на сложните неравновесни динамики, какъв е смисълът на философската критика срещу тези описания и обяснения?

Археологическият запис

Археологията е уникална наука, която започва в рамките на хуманитаристиката, но се развива с все повече методи и техники в сферата на природните науки.

Археологическият запис (информацията, извлечена от разкопки) е група следи от далечното минало, запазени в степента на своята стабилност: минерали, градежи, керамика с рядко запазваните по тях знаци, метали, кости, овъглени зърна, полени и рядко текстил.

Какви типове информация можем да експлицираме от археологическия запис в сравнение с историческите извори? Каква е неговата структура и доколко съответства на структурата на изчезналата култура? По принцип археологическият запис не презентира културата, от която е седиментиран, а степента на ентропията на материалите, от които се е изграждала и с които е живяла тази култура. Липсващата информация се регенерира по аналогия с живите култури, по силата на биологични константи и физични величини. Допълваща е информацията от епиграфски и писмени извори, но само за периода от възникването на писменостите (началото на III хил. пр. Хр.)

Археолозите не могат да датират и идентифицират почти нищо без геофизични, химични, биологични технологии, използващи електромагнетизъм, радиоактивно разпадане, ДНК анализ и цял ред други техники, развити в рамките на естествените науки и специално за археологията. С анализ на ДНК маркери се разпознава историята (динамиката) на човешки популации, и тук позоваването на исторически разкази, доколкото изобщо ги има, е допълващо и илюстративно. Историческите разкази или писмените извори са ограничени, фрагментирани и почти изчерпани за далечното минало, а където ги има, те са разногласни и противоречиви.

Археологията се развива изключително като технология на проучванията и в слаба степен работи успешно с еволюционни, антропологични, дифузионни концепции, развити още в XIX в., след които понятието „археологическа култура“ (семејство артефакти с характерен стил), но са налице и цял ред нови, развивани в самата археологическа мисъл и във фоновете теории в културната антропология и концептуална история: мултилинеарна еволюция, културна относителност, глобални човешки универсалии, уникални култове и идеологии.

Идентифицирането чрез „археологически култури“ остава валидно, но не съответства на обществата с техните култури и има малък мащаб. Теоретичните потенциали на дифузионизма не са изчерпани, доколкото е важно очертаването на културни пространства, но те надхвърлят „археологическите култури“. Дефинирането на традиции е изключително важно, както и разпознаването на преселения. Преселенията обаче са свързани с данни за остри демографски конфликти, а контактите – с данни за трудни логистични проблеми.

Човешките общества се структурират по естествени и спонтанни за хората начини. Ние ги намираме по цялата планета и в цялата история на човечеството: семейство, група, род, племе, племенно обединение с еднолична власт, държава. Във всички свои етапи човечеството се групира йерархично. Аналогични структури и динамики са налице във всички примати и при много бозайници и други класове. Още Луис Морган (1860) очертава родовата система с център индивида и кръвно свързаните с него родители и деца, и следващите по родствена близост. На всички етапи има човешки йерархии, центрове на властта, властници.

В динамиката на човешките популации са налице две големи промени: преходът от лов и събиращество към земеделие и животновъдство, и преходът от това фермерско състояние към градски структури и форми на живот. От интензивното и едро земеделие идва свръх производството на храни, оттук богатствата, неравенството, елитите.

Тук *популационната динамика*, с която са свързани екологията и географията, е задължителен научен слой, който е в основата на икономическите и историческите реконструкции. На тази основа концептуални историци като Фернан Бродел постигат дълбоки обяснения и глобални картини. Такива са и реконструкциите на историка-географ Джаред Даймънд.

Липсата на данни и изчисления за популационна статика и динамика в определена среда означава липса на яснота за стабилността и обяснения на демографски динамики като преселванията или социални напрежения и вътрешни войни. По-нататък това е недостиг на адекватна реконструкция на обществата, на политическите форми, и в крайна сметка на културите и цивилизациите.

За мен въпросът е концептуален, а не „метафизически“: нямаме достъп до „същности“, а до форми и динамики. Концептуализирането на историята като това в школата *Анали*, създадена от Бродел, включва идеи и модели, развивани в антропологията, в биологията и дори във физиката. При това положение следва *да се „разтвори“ дихотомията история-антропология*. Важни са *отношенията* и тяхното *преобразуване* в целостта на културната система. Само отношенията определят – безотносителното е неопределено.

С оглед на тази перспектива динамиките на множествени системи са независими от техните елементи. Когато нивото на анализ надхвърля единиците и се провежда на ниво множества, структурирани по определени начини, тези релационни структури са едни и същи се намират в неживи, в живи и в социални системи. Например динамиката

на пазарите следва същите зависимости, може да се описва и действително се описва със същите (нелинейни) уравнения, като неравновесната динамика.

Спекулацията като дискурс отвъд фактите често е и отвъд науката, но понякога е неизбежният път към най-добрите и пълни описания и обяснения. Ние търсим и намираме такива факти, каквито ни позволяват понятийните схеми, които избираме. *Разграничаването на данни и факти* е наложително особено тук, във фрагментирания и безвъзвратно ерозирал във времето археологически запис. Преди всичко трябва да сме наясно, че нито един факт не може да се формулира и дори да се установи във отнасяне.

Ограничения и неопределеност

Откритите археологически обекти са малка част от останалите под земната повърхност обекти (неизвестно каква като процент от всички налични).

Археологическият запис в разкриваните обекти: селища, некрополи, светилища, представлява малка част от обектите, както са функционирали и подлежат на реконструкция. Съставът на археологическия запис е следствие от чисто физически процеси на разпадане (производство на ентропия) и не е представителен за състава на културните обекти като човешки популации и комплекси от веществено-енергетични и символни структури със съответните функции в живота на обществата. Това подвежда описанието и обяснението по линия на запазените физически стабилни артефакти – сравняване с други аналогични артефакти от близо и далеч, а не поставяне на артефактите в един културен комплекс. **Това размива границите между културите и насочва към външни относителни датирания, зависими от аксиоми за доминиране. С това се измества цялата координатна система и оттук всички определения.** Така тракийската археология е напълно деформирана от мощната идеология за „Антична Гърция като люлка на западната цивилизация“.

Антропологичната еволюционна теория има заслуги в преодоляване на традиционни граници на археологията. Но тя предлага абстрактни и при това не добре дефинирани понятия и концепции. Всеки опит да се изградят дефинитивни модели на социални форми: „ловно-събирателска група“, „клан“, „племе“, „вождество“, „организирано общество“, „държава“ и особено на глобални структури като „култура“ и „цивилизация“ може винаги да срещне опровержение в едно или друго емпирично изследване. Не са прецизни и класическите макро теории за археологическите епохи и „революции“. Например рационално организирани и централно управлявани селища се

намират от епохата на неолита (Чатал Хююк, Ябълково). Металообработка се намира в обекти преди „каменно-медната“ и „бронзовата“ епохи. Развити цивилизации с големи столици като Мексико са в каменната епоха, ако се прилага традиционната схема.

Тази теоретична неопределеност (нестабилност) не позволява адекватни дедуктивни обяснения „отгоре“ (от теории и модели), а изисква постоянно преопределяне на всеки разкрит обект като уникална разновидност или нов случай. Това обяснява защо археологът на терен избягва теоретични модели и дедуктивни обяснения.

Археологическото обяснение

Координатната система на една изследвана територия зависи от идентификацията на *обхвата (границите) на една култура* по линията „археологическа култура“ – култура и условни понятия като „културен пакет“, „културен хоризонт“, „културен кръг“. В този план намира място съотнасянето със съседни и аналогични общества с техните култури и в този контекст на дифузиите. Съвсем специализирано би трябвало да стои интерпретацията на артефакти като *произведения на занаятите изкуствата*.

Археологическото обяснение е по форма *функционално и поведенческо в голям контекст на една „жива култура“*, каквато обаче може да се разкрие от данните само чрез многопланова реконструкция с апарата на популационния анализ. Това е виртуално възпроизвеждане (реконструиране) на едно общество с неговата култура. Неговата схема е: структура-функция-поведение-общество-менталност.

Функционалният анализ (описание и обяснение) корелира структури и функции на човешките индивиди и популации – постоянни (човешка форма) и променливи (исторически процес). То интуитивно следва нашите опитни познания за формите на артефактите като проекции на човешките тела и популации.

Популационният анализ корелира данни от селища, укрепления, пътища, култови места, некрополи и екологични ресурси: ловни полета, зърнени култури, domestikация, рудни находища, скални породи. Това са данни за разпределение на население, социални слоеве, култове, погребални практики, ресурси за изхранване на определени площи.

Всички тези данни могат да получат числови стойности и да се подредят в процеса на анализа като структурирани множества в динамики при стабилност и нестабилност.

Стабилността и нестабилността на човешките популации и екосистеми съответстват на мирни и конфликтни исторически фази. Динамиките на тези фази са специфични и се възпроизвеждат в зависимост преди всичко от климатични промени. Климатичните кризи и катастрофи водят до ресурсни дефицити и борби за ресурси

между популации. Появяват се миграции, възникват конфликти и се променят места за заселване на различни популации. Смяната на етническия състав може да се разпознае по смяната на стилове в артефактите, промяна в култовите обекти и погребалните обичаи. Цялата тази динамика по форма се вмести в корелациите на динамичния анализ, използвани за описание на фазите на динамика на големи ансамбли. Такива корелации се използват интензивно в анализа на пазарите, но и в демографията днес. Такива корелации правят и някои археолози като Дж. Бинтлиф.

Всички тези процеси са разпознаваеми на терен и са обясними с налагане на матрици и от живи култури. Те са едни и същи по форма със съвременните демографски и екологични анализи и представляват нелинейни корелации между стойности на група величини: население, състав, специфични форми на живот (лов и събиращество, фермерство, социални групи, политически форми, култове, занаяти и изкуства).

Какви са скритите предпоставки на очевидните изводи за един обект (структура, функция, поведение)? Това са факти от човешка форма. Всяко общество с неговата култура е форма на колективен живот на обединени индивиди в конкретна среда – дълготрайни или „статични“ субструктури. Но много артефакти не допускат идентификация с очевидни функции. Такива са култовите обекти и особено ритуалните структури (ритуални сервиси, архитектурни елементи, погребални дарове). Те изискват реконструкция чрез смисли аналогични на паралелни и следващи смисли, разкрити за достъпни и известни култури.

„Археологическите процеси“ или „отлаганията на археологически седименти“ са чисто физични събития на ентропия и физическо запазване на най-стабилните структури. Тяхната логика не е логиката на културите. „Логиката на културите“ и „културните процеси“ е динамиката на генезиси, съграждане, разрушаване и отново съграждане на нови структури според ритъма на живота.

Адаптация и експанзия

Адаптацията не е най-точното обяснение на културите дори на биологично ниво. В самата биология панадаптацииизмът е вече обект на критики. Много популации и индивиди в много случаи имат неадаптивно поведение и черти, които по-добре се обясняват според мен с експанзията. Тук под „експанзия“ разбирам разширяване на популациите до изчерпване на една територия с нейните ресурси. Тя е борба за нови територии и ресурси и за защита на овладените. Експанзията обяснява завладяванията и

покоряванията, както и преселенията и тя не е неизбежно адаптация, а дори често е контра адаптивно поведение, рискуващо да се загубят и своите ресурси.

Демографските популационни измервания, изчисления, възстановки, анализи и обяснения са изследователско поле с голям потенциал, най-вече за картината на древните безписмени общества, защото за тях няма никакви разкази. Те следват зависимости в популационните динамики, а на най-ниско ниво са представими като статистически динамики на големи ансамбли.

Това низходящо движение е същевременно центростремително и установява степени на стабилност като степени на близост до ядрата на културите.

Историята в археологията

Фернан Бродел и L'École des Annales демонстрират мощта на историческото мислене, когато то концептуализира и описва общества и цивилизации в техните пространства и времеви ритми, като отговори на предизвикателства на характерни екосистеми.

Бродел идентифицира културите преди всичко като специфични пространства (екологични среди): равнинни, планински, морски цивилизации със специфични ресурси и предизвикателства. Предизвикателствата срещат отговор и така се раждат цивилизации. Комфортът и стабилността запазват за векове номадски и фермерски общности, без да възникват градски структури.

Цивилизациите във времето се променят с различни скорости, насложени на едно и също място: от бързата история на събитията през бавната история на устойчивия прогрес – упадък до почти невидимата история на епохите. Тук Бродел изобретява понятието *la longue durée* – дългото траене. То е най-близко до археологическия процес на отлагане на следи.

Концептуалната история не обяснява всяко събитие и не достига до уникалните мотиви, мисли и поведения, записвани в историческите извори. Но тя обяснява макро процесите и големите промени, изразявани в катастрофични и революционни събития. При това тя улавя техния ритъм: екологично детерминирани цикли и фази са обясними и дори предвидими.

Затова историята остава в археологията, включително когато липсват записи. Историческите извори не са най-надеждната база данни, още повече когато просто са късни или напълно липсват. Записаното в останалите структури от миналото е по-надеждно и в него липсва субективност, ако е прочетено без априорни постановки.

...

На път е да се пробие бариерата на евроцентризма или етноцентризма на Запада и неговото „велико гръцко начало“, а това значи и пренаписване на историята на Югоизточна Европа. Живеем в глобална цивилизация, и самите древни източници на Западната цивилизация са с глобален характер: Египет, Месопотамия, Анатолия, Крит, Микена, Тракия, Македония, Дунав и Карпати... Когато избледнее идеологията на „великото начало“ и културите заемат своите автентични места на картата на планетата и в световната история, сме на естествената позиция за обясняване, интерпретиране, описване и генериране на данни: в координатните системи на изследваните култури и в потенциално разширяване на хоризонта към глобалност.

Досега новите теоретизации в праисторическата археология не са дали забележим резултат в България. Това отчасти се дължи на неопределеностите в самите теории, и отчасти на местните традиции в историографията и археологията. Археологията има неограничен хоризонт от обекти за изследване, от техники на датиране и идентификация, историографията е в плен на непрестанните и несигурни възстановки на реални събития от записи, а и изчерпана откъм писмени извори. Остава перспективата на усилване на изследванията на древните общества на наша територия без идеологеми и в собствена координатна система. Остават и теоретичните перспективи на семейство от теории и модели, които са структурно паралелни. Навярно предстоят големи популационно-генетични и демографски изследвания, които да дадат много повече яснота за древна Тракия.

Библиография:

Binford, L 1962, 'Archaeology as Anthropology', *American Antiquity*, Vol. 28, No. 2 (Oct.), 217-225.

Binford, L 1963, "Red Ochre" Caches from the Michigan Area: A Possible Case of Cultural Drift, Binford, L 1972, *An Archaeological Perspective. Studies in Archeology*, Seminar Press, New York and London.

Binford, L 1972, *An Archaeological Perspective. Studies in Archeology*, Seminar Press, New York and London.

Binford, S & Binford, L 1968, *New Perspectives in Archaeology*, Aldine Publishing Company, Chicago.

Bintliff, J 1999, The Origins and Nature of the Greek City-State and its Significance for World Settlement History, Ruby P (ed.), *Les princes de la protohistoire et l'émergence de l'état*.

Actes de la table ronde internationale organisée par le Centre Jean Berard et l'École française de Rome, Napels, 27-29 octobre, pp. 43-56.

Boas, F 1928. *Anthropology and Modern Life*. Norton & Company, 1962, New York.

Boone, J 2002, 'Subsistence Strategies and Early Human Population History: An Evolutionary Ecological Perspective', *World Archaeology*, Vol. 34, No. 1, *Archaeology and Evolutionary Ecology* (Jun), 6-25

Braudell, F 1987, *Grammaire de Civilisations*, Les editions Arthaud, Paris. (Бродел, Ф 2014, *Грамматика на цивилизациите*, Изток-Запад, София.)

Braudell, F 1994, *A History of Civilizations*, The Penguin Press, New York.

Brodthwel, D 1988, 'Foodstuffs, Cooking, and Drugs', *Civilization of the Ancient Mediterranean. Greece and Rome*, vol. I, New York, 1988, 248-260.

Broodbank, C 2010, 'Braudel's Bronze Age', *British School at Athens Studies*, Vol. 18, pp. 33-40.

Childe, G 1941, *Man Makes Himself*, The New American Library, 1981.

Childe, G 1942, *What Happened in History: The Classic Study Which Opened Up New Perspectives in History*, Penguin Books, Harmondsworth.
<http://gyanpedia.in/Portals/0/Toys%20from%20Trash/Resources/books/gordonchilde.pdf>

Clark, D 1973, 'Archaeology: the Loss of Innocence', *Antiquity*, XLVII, 1973, pp. 6–18.

Crawford, H 1982, Analogies, anomalies and research strategy, *Paléorient*, Vol. 8, No. 1, 5-9.

Davis, W 2006, 'How to Make Analogies in a Digital Age', The MIT Press, October, Vol. 117 (Summer, 2006), 71-98.

Earle, T 1996, *How Chief Come to Power*, Stanford Un Press, Stanford.